

معرفی گیاهان دارویی منطقه گردنه رخ (استان چهارمحال و بختیاری)

رضا آراین منش*

دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، گروه زیست شناسی، تهران، ایران

سید جمال صاحبی

دانشگاه اصفهان، گروه زیست شناسی، اصفهان، ایران

محمد رضا رحیمی نژاد

دانشگاه اصفهان، گروه زیست شناسی، اصفهان، ایران

محل انجام پژوهش: دانشگاه اصفهان، گروه زیست شناسی

تاریخ پذیرش: ۸۹/۱۱/۱۶

تاریخ دریافت: ۸۹/۷/۱

چکیده

منطقه گردنه رخ، منطقه‌ای کوهستانی و تپه ماهوری است که با وسعتی حدود ۱۰ هزار هکتار در ۱۵ کیلومتری شهرکرد و در شمال شرقی استان چهارمحال و بختیاری واقع شده است. مطالعه فلور منطقه، حاکی از وجود ۴۶ تیره گیاهی، ۱۷۴ جنس و ۲۴۲ گونه است که از این تعداد، ۶۰ گونه متعلق به ۵۳ جنس و ۲۷ خانواده، دارای خواص دارویی هستند. تیره‌های گیاهی نعنای (*Lamiaceae*) با ۱۱ گونه، کاسنی (*Asteraceae*) با ۹ گونه و کلمیان (*Brassicaceae*) و گل سرخ (*Rosaceae*) با ۴ گونه، بیشترین گونه‌های گیاهان دارویی را در منطقه مورد مطالعه به خود اختصاص داده‌اند. جنس‌های *Salvia* با ۳ گونه، *Alyssum*، *Ziziphora*، *Amygdalus* و *Plantago* هر کدام با ۲ گونه، دارای بیشترین گونه گیاهان دارویی‌اند.

واژه‌های کلیدی: گیاهان دارویی، فلور، گردنه رخ، ایران

مقدمه

اقتصادی است و مطالعه علمی گیاهان دارویی، تأثیر بسیار زیادی بر درک روندهای فیزیولوژیکی در بیوسنتز محصولات طبیعی گیاهی و روابط اکولوژیکی آن‌ها در محیط زیست‌شان داشته است. تحقیقات علمی زیادی در بسیاری از کشورها در مورد گیاهان دارویی به عنوان منبع غذا و نقش آن‌ها در سلامتی آغاز شده است. همچنین تحقیقات پیوسته‌ای در مورد استفاده از محصولات طبیعی

گیاهان دارویی به عنوان چاشنی و دارو، قرن‌هاست که مورد استفاده قرار می‌گیرند. سالانه بیش از یک بلیون دلار تجارت گیاهان دارویی در سراسر جهان، نشان از ارزش این گیاهان دارد. اهمیت این گیاهان بیشتر از نظر

* مسئول مکاتبات: رضا آراین منش، گروه زیست شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، پست الکترونیکی:

منطقه است. میانگین سالانه حداکثر دمای مطلق برابر با 43°C و حداقل دمای مطلق 27°C - و اختلاف دما حدود 70°C بوده است. به طور کلی، سردترین ماه سال، دی ماه و گرم‌ترین ماه سال، تیرماه است. میانگین بارندگی سالیانه برابر با ۲۷۶ میلی‌متر است. پر باران‌ترین ماه سال، دی ماه و خشک‌ترین ماه، شهریور است. بخش عمده بارندگی در فصل زمستان با ۵۰ درصد به صورت برف و باران صورت می‌گیرد و فصل تابستان با ۲ درصد میزان بارش، خشک‌ترین فصل محسوب می‌شود. عملیات صحرایی از اسفند ۱۳۸۰ شروع شد. براساس اولین جمع‌آوری به نظر رسید که منطقه از لحاظ پوشش و تنوع گونه‌ای، منطقه‌ای غنی باشد. در اواخر فروردین تا اواخر خردادماه ۱۳۸۱، این عملیات به صورت مستمر و مداوم صورت گرفت. جمع‌آوری نمونه‌های گیاهی در این دوره تقریباً هر ۱۰ روز یک بار انجام شد و در حدود ۶۰ درصد از نمونه‌های منطقه، جمع‌آوری گردید. با توجه به منابع موجود و راهنمایی افراد محلی، مشخص شد نمونه‌هایی در منطقه وجود دارد که در این دوره، جمع‌آوری صورت نگرفته است. مرحله دوم عملیات صحرایی از اسفند ۱۳۸۱ شروع شد و تا اواخر مهرماه ۱۳۸۲ ادامه یافت. جمع‌آوری نمونه‌های گیاهی در این دوره تقریباً هر ۷ روز یک بار انجام شد. در هنگام جمع‌آوری، اطلاعاتی از قبیل ارتفاع محل جمع‌آوری، شیب محل جمع‌آوری و تاریخ جمع‌آوری، یادداشت و همچنین شکل حیاتی گونه‌های گیاهی مشخص شد.

اسامی علمی گیاهان جمع‌آوری شده با استفاده از منابع علمی موجود از جمله فلور رنگی ایران (۵)، رستنی‌های ایران (۶)، فلور ایران جلدهای ۷، ۱۲، ۱۳ و فلورا ایرانیکا (۱۴) و تطابق نمونه‌های جمع‌آوری شده با نمونه‌های موجود در هر بار یوم‌های دانشگاه تهران، دانشگاه اصفهان، مرکز تحقیقات منابع طبیعی اصفهان تعیین گردید.

جهت تعیین گونه‌های دارویی در این منطقه، از منابع مختلف (۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰) استفاده شد. با مقایسه فهرست گونه‌های گیاهی منطقه مورد بررسی با اسامی گونه‌های گیاهی دارویی ذکر شده در منابع مورد استفاده و کمک گرفتن از اطلاعات افراد بومی منطقه، گونه‌های گیاهی دارویی منطقه مشخص گردید.

گیاهی به عنوان چاشنی، دارو و بررسی روابط گیاهی، شیمیایی، اکولوژیکی و دارویی میان این گیاهان در حال انجام است. امروزه گروه‌های کوچکی از گیاه شناسان و پزشکان در حال مصاحبه و گفتگو با داروشناسان و پزشکان گیاهی قدیمی در مناطق گرمسیری و دور افتاده هستند و اطلاعاتی را در مورد استفاده‌های مختلف گیاهان به وسیله انسان‌های قدیمی جمع‌آوری می‌کنند.

از این رو در کشور ما نیز در خصوص جمع‌آوری، شناخت و چگونگی کشت، گیاهان دارویی بررسی‌ها و تحقیقاتی انجام شده است که از آن جمله می‌توان به این موارد اشاره کرد: موسوی در سال ۱۳۸۳، تعداد ۲۱۲ گونه گیاه دارویی را در استان زنجان شناسایی نمود (۱). اکبری‌نیا و باباخانو در سال ۱۳۸۵ به بررسی فلوریستیکی و ویژگی‌های زیستی گیاهان دارویی استان قزوین پرداختند (۲). میرداوودی و باباخانو در سال ۱۳۸۶ تعداد ۱۴۴ گونه گیاه دارویی در سطح مراتع استان مرکزی شناسایی کردند (۳). اهوازی و همکاران در سال ۱۳۸۶ به بررسی جنبه‌های کاربردی سنتی گیاهان دارویی بومی منطقه الموت قزوین پرداختند (۴).

مواد و روش‌ها

گردنه رخ، منطقه‌ای کوهستانی و تپه ماهوری است که با وسعتی حدود ۱۰ هزار هکتار، در ۱۵ کیلومتری شهرکرد و در شمال شرقی استان چهارمحال و بختیاری واقع شده است (نقشه ۱). این منطقه بین 50° درجه و 2° دقیقه تا 50° درجه و 5° دقیقه طول شرقی و 32° درجه و 16° دقیقه تا 32° درجه و 24° دقیقه عرض شمالی قرار دارد. گردنه رخ از شمال و شرق، به شهرکرد و از غرب، به فرخ‌شهر محدود است. جاده اصلی برای دسترسی به منطقه، جاده آسفالت‌ه اصفهان - شهرکرد است. منطقه مورد بحث از نظر منابع آب، فقیر و فقط دارای ۴ تا ۵ چشمه فصلی است که در زمستان و بهار دارای آب هستند. از آنجایی که در منطقه، ایستگاه هواشناسی مجهزی جهت بررسی وضعیت آب و هوایی وجود ندارد. در این مطالعه، از اطلاعات موجود در ایستگاه شهرکرد استفاده شده است که نزدیک‌ترین ایستگاه هواشناسی به

نگهداری می‌شوند.

نمونه‌های گیاهی جمع‌آوری شده در این مطالعه، پس از جمع‌آوری و کلکسیون، در هرباریوم دانشگاه اصفهان

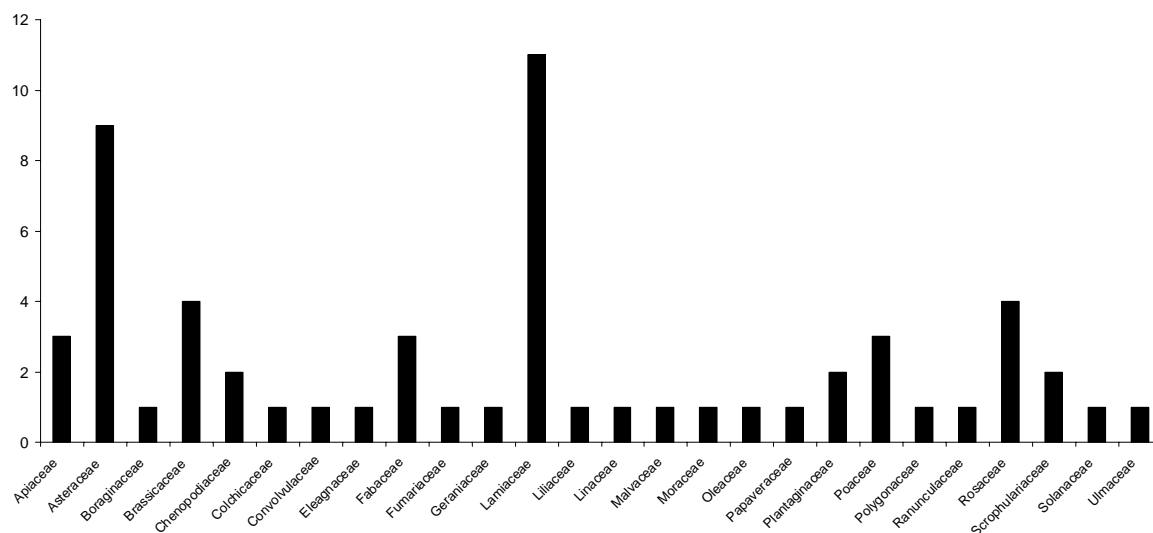

شکل ۱- نقشه منطقه مورد مطالعه

(Brassicaceae) با ۴ گونه بیشترین گونه‌های گیاهان دارویی را در منطقه مورد مطالعه به خود اختصاص داده‌اند. به ترتیب جنس‌های *Salvia* با ۳ گونه، *Alyssum*، *Ziziphora*، *Amygdalus* و *Plantago* هر کدام با ۲ گونه، دارای بیشترین گونه گیاهان دارویی‌اند. (نمودار ۱ و جدول ۱).

نتایج

مطالعه فلور منطقه حاکی از وجود ۴۶ تیره گیاهی، ۱۷۴ جنس و ۲۴۲ گونه است که از این تعداد، ۵۰ گونه متعلق به ۴۳ جنس و ۲۴ خانواده، دارای خواص دارویی هستند. تیره‌های گیاهی نعناع (Lamiaceae) با ۱۱ گونه، کاسنی (Asteraceae) با ۸ گونه و کلمیان

نمودار ۱- فراوانی گونه‌های دارویی منطقه مورد مطالعه

جدول ۱- معرفی گیاهان دارویی، نام فارسی، اندام مورد استفاده و ارتفاع رویشگاه

تیره	نام علمی	نام فارسی	اندام مورد استفاده	ارتفاع رویشگاه (متر)
Apiaceae	<i>Echinophora platyloba</i> DC.	خوشاریزه	بخش‌های هوایی	۲۱۰۰
	<i>Eryngium</i> Boiss.	بزه تیغ	گل، ساقه	۲۱۰۰
	<i>Prangos frulaceae</i> (L.) Lindl.	-	گل، دانه	۲۳۵۰
Asteraceae	<i>Achillea wilhelmsii</i> C. Koch.	بومادران	ریشه و بخش‌های هوایی	۲۲۵۰
	<i>Anthemis odontostephana</i> Boiss.	بابونه	گل	۲۲۵۰
	<i>Carthamus</i> sp.	گلرنگ	گل، دانه	۱۹۰۰
	<i>Cichorium intybus</i> L.	کاسنی	ریشه	۱۹۵۰
	<i>Echinops ritrodes</i> Bunge.	شکر تیغال	بخش‌های هوایی	۱۹۵۰
	<i>Gundelia tournefortii</i> L.	کنگر	دمبرگ و ساقه	۲۱۰۰
	<i>Tanacetum polycephalum</i> Schultz-Bip.	مینای پرکپه	سر شاخه گل دار	۲۲۰۰
	<i>Tragopogon longirostris</i> Bisch.	شنگ	گل	۲۱۵۰
	<i>Taraxacum</i> sp.	گل قاصد	گل	۲۲۵۰
Boraginaceae	<i>Anchusa italica</i> Retz.	گاوبزان ایرانی	گل	۲۲۰۰
Brassicaceae	<i>Alyssum</i> sp.	قدومه	دانه	۲۰۰۰
	<i>Alyssum stapfii</i> Vierh.	قدومه	دانه	۲۰۵۰
	<i>Cardaria draba</i> (L.) Desv.	ازمک	دانه	۲۱۰۰
	<i>Descurainia sophia</i> (L.) Schur.	خاکشیر ایرانی	سرشاخه، بذر	۲۰۵۰
Chenopodiaceae	<i>Chenopodium album</i> L.	سلمک	برگ	۲۲۵۰
	<i>Salsola kali</i> L.	چپ چاپ	بخش هوایی	۲۲۵۰
Colchicaceae	<i>Colchicum</i> sp.	گل حسرت	همه بخش‌های گیاه	۲۱۵۰
Convolvulaceae	<i>Convolvulus arvensis</i> L.	پچک معمولی	ساقه، برگ، ریشه	۲۱۰۰
Eleagnaceae	<i>Eleagnus angustifolia</i> L.	سنجد	میوه، گل	۲۱۵۰
Euphorbiaceae	<i>Euphorbia</i> sp.	فرفیون	شیرابه	۱۹۰۰
Fabaceae	<i>Astragalus</i> sp.	گون	ساقه	۲۱۰۰
	<i>Medicago sativa</i> L.	یونجه	بخش‌های هوایی	۲۱۰۰
	<i>Trigonella</i> sp.	شنبلبله	برگ، دانه	۲۰۰۰
Fumariaceae	<i>Fumaria asejala</i> Boiss.	شاهتره	تمام اندام	۲۱۵۰
Geraniaceae	<i>Biebersteinia multifida</i> DC.	آدمک	ریشه و غده‌های آن	۲۱۵۰
Lamiaceae	<i>Acinos graveolens</i> Link.	آویشنک	گل	۲۱۰۰
Lamiaceae	<i>Nepeta glomerulosa</i> Boiss.	پونه سای انبوه	بخش‌های هوایی	۲۱۵۰
	<i>Salvia hydrangea</i> DC.	عقربان	دانه و برگ	۲۱۵۰
	<i>Salvia multicaulis</i> Vahl.	گل چیچک	دانه و برگ	۲۱۵۰
	<i>Salvia reuterana</i> Boiss.	مریم گلی	دانه و برگ	۲۱۵۰
	<i>Stachys inflata</i> Benth.	سنبله‌ای ارغوانی	بخش‌های هوایی	۲۳۵۰
	<i>Stachys lavandulifolia</i> Vahl.	سنبله‌ای زیبا	بخش‌های هوایی	۲۳۵۰
	<i>Teucrium orientalis</i> L.	مریم نخودی	سرشاخه گل دار	۲۳۰۰
	<i>Thymus daenensis</i> Celak.	آویشن دناپی	سرشاخه گل دار	۲۱۵۰
	<i>Ziziphora clinopodioides</i> Lam.	کاکوتی کوهی	بخش هوایی سبز	۲۱۰۰
	<i>Ziziphora tenuior</i> L.	کاکوتی	بخش هوایی	۲۱۵۰
Liliaceae	<i>Fritillaria imperialis</i> L.	لاله سرنگون	پیاز	۲۳۰۰

Linaceae	<i>Linum album</i> ky. ex Boiss.	کتان	گل، دانه	۲۰۵۰
Malvaceae	<i>Malva neglecta</i> Wahlr.	پنیرک معمولی	گل	۲۱۵۰
Moraceae	<i>Morus alba</i> L.	توت سفید	میوه و برگ	۲۱۰۰
Oleaceae	<i>Fraxinus rotundifolia</i> Mill.	زبان گنجشک	دانه، برگ	۲۱۰۰
Papaveraceae	<i>Glaucium grandiflorum</i> Boiss. & Huet.	شقایق گل درشت	شیرابه، گلبرگ، میوه	۲۲۵۰
Plantaginaceae	<i>Plantago lanceolata</i> L. <i>Plantago major</i> L.	بارهنگ سرنیزه‌ای	برگ، دانه	۱۹۵۰
		بارهنگ کبیر	برگ، دانه	۲۰۰۰
Poaceae	<i>Agropyron repens</i> (L) P.beiuv. <i>Hordeum vulgare</i> L. <i>Triticum aestivum</i> L	مرغ	ریزوم	۲۰۰۰
		جو	دانه و جوانه	۲۲۰۰
		گندم خوراکی	میوه	۲۲۵۰
Polygonaceae	<i>Rheum persicum</i> Los.	ریواس	گل آذین، ریشه	۲۳۵۰
Ranunculaceae	<i>Ceratocephalus flacatus</i> (L.) Pers.	گل آفتاب‌رو		۲۱۰۰
Rosaceae	<i>Amygdalus communis</i> L. <i>Amygdalus scoparia</i> Spach. <i>Rosa canina</i> L. <i>Sanguisorba minor</i> Scop.	بادام شیرین	پوست، میوه	۲۰۰۰
		بادام تلخ	میوه	۱۹۰۰
		نسترن	گل، میوه	۲۳۰۰
		توت روباهی	برگ، ریشه	۲۱۵۰
Scrophalariaceae	<i>Scrophularia striata</i> Boiss. <i>Veronica anagalis-aquatica</i> L.	علف خنازیر	سرشاخه	۲۰۵۰
		سیزاب	همه بخش‌های گیاه	۱۹۵۰
Solanaceae	<i>Hyoscyamus kurdicus</i> Bornm.	بنگ دانه	دانه	۲۰۰۰
Ulmaceae	<i>Celtis caocastica</i> Willd.	داغداغان	پوست	۲۳۵۰

بحث

از کارهای مشابهی که در استان اصفهان و چهارمحال و بختیاری انجام شده است می‌توان به شناسایی فلور و معرفی گیاهان دارویی منطقه ونک سمیرم (استان اصفهان) توسط پریشانی (۲۱) و منطقه بازفت و دوآب صمصامی (استان چهارمحال و بختیاری) توسط میر وکیلی (۲۲) اشاره کرد که در منطقه اول، ۶۱۵ گونه گیاهی، شناسایی شده که ۵۸ گونه دارای خاصیت دارویی و در منطقه دوم، ۴۰۱ گونه گیاهی شناسایی شده که ۷۶ گونه، دارای خاصیت دارویی بوده‌اند.

به طور کلی می‌توان به این نکته اشاره کرد که به رغم تنش‌های محیطی در این منطقه و بهره‌برداری بی‌رویه، هنوز نمونه‌های گیاهی دارویی در نقاط مختلف منطقه یافت می‌شود. با توجه به نتایج ارائه شده مشخص شده است که در این منطقه، ۶۰ گونه متعلق به ۵۳ جنس و ۲۷ خانواده، دارای خواص دارویی هستند.

منابع

۱- موسوی، ا. ۱۳۸۳. گیاهان دارویی استان زنجان. فصلنامه علمی - پژوهشی تحقیقات گیاهان دارویی

در سال‌های اخیر رویکردی جدی به استفاده از گیاهان دارویی و استفاده از مواد مؤثره آن‌ها شده است. به همین دلیل، شناسایی و معرفی گیاهان دارویی یک منطقه به طور اختصاصی و محلی، اهمیت ویژه‌ای دارد. اهمیت این منطقه در آن است که اختلاف ارتفاع موجود (۱۹۵۰ تا ۲۵۵۰ متر از سطح دریا) به همراه تغییرات آب و هوایی و خاک شناسی، باعث تنوع فلوربستیک در منطقه شده است. وجود تعداد متنوعی از گونه‌های گیاهی دارویی، اندمیک، مرتعی، سمی و غیره در منطقه گردنه رخ، باعث شاخص شدن منطقه می‌شود. بوته‌کنی گیاهان و قطع درختان توسط افراد بومی، موجب کاهش پوشش گیاهی و فرسایش خاک منطقه شده است. همچنین شخم زدن مراتع و اراضی شیب دار، از بین بردن گونه‌های چند ساله خودرو و کاشت گیاهان زراعی یک ساله در این زمین‌ها و عملیات جاده سازی در قسمت‌هایی از این منطقه، موجب تخریب و فرسایش خاک در منطقه شده است. بنابر این، حفظ و نجات گیاهان، به خصوص گیاهان دارویی منطقه، امری بسیار حیاتی به نظر می‌رسد.

- و معطر ایران. جلد ۲۰، شماره ۳، صفحات ۳۶۸ - ۳۴۵.
- ۲- اکبری نیا، ا. باباخانلو، پ. مظفریان، و. ۱۳۸۵. بررسی فلوربستیکی و ویژگیهای زیستی گیاهان دارویی استان قزوین. پژوهش و سازندگی، جلد ۱۹، صفحات ۷۶ - ۷۰.
- ۳- میرداوودی، ح. باباخانلو، پ. ۱۳۸۶. شناسایی گیاهان دارویی استان مرکزی. فصلنامه علمی - پژوهشی تحقیقات گیاهان دارویی و معطر ایران. جلد ۲۳، شماره ۴، صفحات ۵۵۹ - ۵۴۴.
- ۴- اهوازی، م. مظفریان، و. نژادستاری، ط. مجاب، ف. چرخیان، م. خلیقی سیگارودی، ف. اجنی، ی. ۱۳۸۵. کاربرد دارویی سنتی گیاهان بومی منطقه الموت قزوین. فصلنامه گیاهان دارویی. سال ششم، دوره چهارم، شماره مسلسل بیست و چهارم، صفحات ۸۴ - ۷۴.
- ۵- قهرمان، ا. ۱۳۸۲-۱۳۶۱. فلور رنگی ایران. جلد ۲۱-۱. انتشارات مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور.
- ۶- مبین، ص. ۱۳۷۴-۱۳۵۴. رستنیهای ایران. جلد ۱ الی ۴. مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- ۷- اسدی، م. و همکاران. ۱۳۸۱-۱۳۶۷. فلور ایران. انتشارات مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور.
- ۸- قهرمان، ا. ۱۳۷۴-۱۳۵۴. کروموفیتهای ایران (سیستماتیک گیاهی). جلد ۱ تا ۴. مرکز نشر دانشگاهی، تهران.
- ۹- مظفریان، و. ۱۳۶۲. گیاهان خانواده چتریان. انتشارات مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور.
- ۱۰- مظفریان، و. ۱۳۷۸. بررسی فلور و پوشش گیاهی استان خوزستان. مرکز تحقیقات منابع طبیعی و امور دام استان خوزستان.
- ۱۱- مظفریان، و. ۱۳۷۹. فلور استان یزد. مؤسسه انتشارات یزد.
- 12- Parsa, A. 1943-1950. Flora del Iran, Vol. 1-5, Tehran.
- 13- Parsa, A. 1978-1980. Flora of Iran. Vol. 1-2. Ministry of culture and Higher Education Islamic Republic of Iran.
- 14- Rechinger, K. H. 1963-2000. Flora Iranica, Vol. 1-176. Akademische Druck-U Verlagsanstalt, Graz, Austria.
- ۱۵- زرگری، ع. ۱۳۷۳-۱۳۶۸. گیاهان دارویی. جلد ۱ تا ۵. انتشارات دانشگاه تهران.
- ۱۶- ولاگ، ژ. و استودلا، ژ. ۱۳۷۶. گیاهان دارویی. ترجمه: زمان، س. انتشارات ققنوس.
- ۱۷- آزاد بخت، م. ۱۳۷۸. رده بندی گیاهان دارویی. نشر طبیب.
- ۱۸- عرفانی، ح. ۱۳۷۵. صد گیاه هزار درمان. مؤسسه انتشارات سکه.
- ۱۹- میر حیدر، ح. ۱۳۷۵. معارف گیاهی، کاربرد گیاهان در پیشگیری و درمان بیماری. جلد ۱ تا ۸. انتشارات سازمان تبلیغات اسلامی.
- ۲۰- قهرمان، ا. ۱۳۷۳. گیاهشناسی پایه. جلد ۱ و ۲، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- ۲۱- پریشانی، م. ر. ۱۳۸۱. شناسایی فلور و اجتماعات گیاهی منطقه ونک سمیرم (استان اصفهان). پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه اصفهان.
- ۲۲- میروکیلی، س. م. ۱۳۷۵. مطالعه فلور و اجتماعات گیاهی منطقه بازفت و دوآب صمصامی (استان چهارمحال و بختیاری). پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه اصفهان.

